

Szókratész és vidéke

A *Mellékes csodák* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974) címet viselő novellagyűjtemény, Panek egyik legutóbbi kiadói jelentkezése, azonkívül, hogy meg-erősít fontos korábbi értékelő megállapításokat, egészében, könyvként is az író mindmáig legjelentősebb, legjobb kötete, egyben hazai prózairódmunk egyik ki-emelkedő teljesítménye. Írásonként és a kötet írásainak összhatásaként is előtér-ben állnak mindazok az eszmei és formai erények, eredmények, melyek Panek írásművészetét, íráskultúráját, írói programját értékessé teszik: mély valóságis-merete, társadalmi érdeklődése, hazai aktualitása, mely a legteljesebb mértékben, világhangulatként tud korszerű lenni, történelemörző humanizmusa és XX. szá-zadi felelősségtudata. Ez egyben, a legtágabb értelemben, tematikáját, eszmeisé-gét is jelenti — azt a tematikát és eszmeiséget, melynek művészi kifejtése, az előző kötetek ismeretében, koncentrikusan bővülönék és elmélyülönék mutatkozik itt; stílusát változatlanul az aforisztikus elem jellemzi, elsődleges formai jegyként.

„Mindezt formailag egyetlen komor képessé teszi lehetővé — állapítottuk meg az előző kötet kapcsán —: a nyelv vegyértékeinek tökéletes, bravúros ismerete. Vagyis az említett aforizmak és szentenciák, melyekben máris dialogizál a látszat s a lényeg, a világ formái és tartalmi. Asszociációs készsége határtalan, a szó s a gondolat játéka, miután eszmei közegében felgyorsulnak, ezerszeres súllyal rendelkeznek és önmagukként is jelen maradnak.“ Mindez tökéletesen ér-vényes a *Mellékes csodák* novelláinak stílusára is, érvényes arra az alkotási mód-szerre, mely jelenleg is sajátja az írónak.

„Bárkiben elkezdhet dadogni a felismert lehetőség.“ „Az állatnak fáj, amit érez, az embernek az is, ami nem történik meg.“ „Amikor az ember egyedül van, ő az emberiség.“ „Ha az emberből ki lehetne műteni az embert, a nemesebb ré-szek maradhatnának.“ „Az ember olykor magára hagyja magát.“ „Humorral min-dent el lehet ütni; olykor még az embert is.“ „Imádom a valóságot, még akkor is, ha ellenem szól.“ — adják a szót egymásnak, egyetlen tág összefüggérendszerből végül ki nem lépve a legkülönbözőbb pontokról kiemelt mondatok is. Jóllehet kiragadásuk, még pozitív példa értékkel is, mindenképpen megfélembesíti tulajdon-képpen, teljes funkciójukat, hatásukat — tagadhatatlan az általuk jellemzett, fel-mutatott, az olvasóban is felkeltett, előidézett világertelmezés eredetisége, gondo-latébresztő ereje. A kötet két jelentős és jellemző írása épül nyíltan ilyen, látszó-lag nyersen ömlő aforizmazuhatagra, ahol a „formai“ apropó (a magyarázat) mindössze a cím: *A mosoly rezervátuma, Változatok egy hegedűre*. Ezzel kap-csolatban fontos észrevenni a módszer fokozatait. Első és legegyszerűbb „állapot“ — a szentencia jellegű elem, melyre hoztunk példát. Második a már stílust jel-lemző, csak paneki alakító kedv nyomát viseli. Ennek egyik változata: „...a vi-szontlátásra tehát, ó, nem, dehog, sőt, igazán, csak, és a többi, és a többi; föl-tétlenül jóéjszakát...“ „A sárgarigók mostanában nem barátságosak hozzám. Vajon a tavalyi sárgarigó éppúgy elhervad, mint a tavalyelőtti sárgarózsa?“ A másik változat — közmondás, parafrázis, szólásfordulat alkalmazása, a fordulat váratlan, kiaknázatlan irányán: „Együtt nevettem a farkasokkal.“ „Addig, amíg, valamért, nem száll majd megint inamba a mondanivalóm.“ „Némely ember közelében kutyáknál jobban fázik az értelem.“ „Értelmet adni valaminek, akár kölcsön is, az egyetlen emberi küzdelem.“ „Mohamed megy a hegyhez, nehogy a lavina jöjjön.“ „Ne fessük a nagynénit a falra...“ „Mondj egy emberi mondatot — és létrejön a világ.“ „Ó, idők, ó, paraszak...“ „Beszélj, Kurta, neked is jut fal borsót hányni.“ (Feltételeznünk kötelező a teljes szövegek ismeretét mindezek mérlegelésekor, ne-hogy humornak tűnjék valahol ott, ahol a szándék egészen más irányból érkezik! Itt a legkönnyebb meg nem érteni vagy félreérteni ezt az építkezésmódot; túlsá-gosan könnyű értelmezési lehetőséget kínálnak látszólagos egybeesések.) Továbbá: egyik módszere az is, amikor új fogalomelhatároló szándékkal von össze szavakat, hangulatföredékeket, az új kifejezniező szempontjából csak fogalomföredéket tar-talmazó, egyébként teljes értékű nyelvi elemeket, hogy valamire pontos megfogal-mazással szolgáljon: „Csak esetleg-jól-érezzük-magunkat hangulatok vannak.“ „Te-kintetében ott tündökölt a jegy, hogy migrén felügyelő ismét felkereste.“ „Nem tudtam az elkövetés és a megbánás senki földjén imbolyogni.“ A legtisztábbban, egyben, legbonyolultabban akkor működik ez a formai műszer, amikor egy egész

mondatsorozat, egy teljes bekezdésnyi szövegdarab szolgálja egyetlen egységként a nehezen megnevezhető valami kifejezését: „Kérem szépen, én csak abban vagyok elmarasztható, hogy nem tudom fedezni némely álom előállítás költségeit: a díszleteket, a rengeteg statisztát, a kellékeket, a végtelen filmszalagot, ébredés után a vágás kiadásait stb.; A rendezés házilag történik, saját kispárnámon. Kispárnámra vetítem az álmaimat, nem széles vászon, de a jupiterlámpák áramfogyasztása legalább akkora, mintha az ember magaskohó tüzenél akarna megsütni egy tojásból rántottát.“ (A tanúk) „... így hát nem tartóztat senki, ha már távozásra szánták el magukat, nem arra, tessék vigyázni, ott nincs kijárat, kérem, valamiféle rendet azért kellene tartani, nem széledhet ki amerre gondolja, a falak még hűségesekek a négyszög könyörtelenségéhez, az ajtó nem is olyan elmés kibúvó vég-eredményben, de nélkülözhetetlen az összszártság szétrebbenése alkalmával, különben mindegy, aki nem hajlandó meghallgatni embertársát, mindegy, merre távozik, tessék csak nyugodtan, akár a falon át, a falakon túl a szabad kezdődik, a ház körül van véve szabad térségekkel, bura alakban, válasszon magának belőle mindenki...“ (Valaki szólít) Ennyit ezekről, ha csupán a forma oldaláról nézzük őket. De nehéz csupán így néznünk azt a szellemi és művészi teljesítményt, mely programszerűen és ragyogó öntudattal hozza létre nyelvben, gondolatban azt, „ami átütötte a tükröt, amelyben csak önmagunkat láttuk. Csak önmagunkat. Csakis önmagunkat.“

Mert szinte szétválaszthatatlan, formai és tartalmi bravúr az egyik ilyen összhatás-írás, az egyik egymondatos novella: *A bűvész becsülete*; apró igazságokból, részletek fölényes ismeretéből tökéletes pontossággal összeállított alkalmi vagy mellékes összkép, szintézis, csupán csak a részletek s gondolatok sorrendje és szaporodási törvénye, szellemi darwinizmusa következtében roppant többleteket hordozó igénytelen történetecske, mely egyetlen mondatnyi testből megeteti a „sztorit“ is, akinek egy a kívánsága, a pirosalsó elveszi a királykisasszonyt, s az izgalmas veredésnek két halottja lesz a cselekmény nagyobb dicsőségére, valahol a már teljes világot kulisszáikban hordozó tökéletes művek hangulata szerint! Mégiscsak egyetlen hosszú, hosszabb, hat-hét oldalnyi mondat az egész, mintha csak valami nyilvánvaló dologgal is jelezni kívánná az író, hogy ez a dolog, amit ő itt most elmesél, olyan egyszerű, máshonnanokból közismert dolgok újabb esete, a világ nagy, nagyon nagy dolgai, ügyei mellett, hogy erről aztán egyetlen mondatnyit érdemes csak mondani, annyit viszont kell, annyit megérdemel a sztori, vagyis inkább emlékezetfelfrissítő az egész, mintegy bevezetőben ahhoz, amiért az egészet előhozni érdemes. Dehát hol végződik akkor az ilyen írásművészet esetében a vegytiszta forma és a vegytiszta tartalom? A művészet becsületszavában, egyelőre.

„Világszám a világ végén, a legeldugottabb helyen, erre tessék figyelni...“ — olvasom *A bűvész becsületében*, és engedtessek meg nekem ama fanyarú grimasz, mintha célzást értenék meg. Pedig ez csak a szöveg szövedarabkája, egyszerűen, próbakímetszve, Panek élvezi is annyira az írást, hogy nem dugdos el bele, akárhova ars poeticákat. De tételei vannak, világos: megtanítandó, felmutatni való világot meghatározó és jellemző tartalmi elemek; a fenti nem ezek közül való, nem *direkt* ezek közül való, mégis jellemző arra a már *stílussá* (tehát ötvözött formai-szerkezeti-eszmei tartással) alakult hozzáállásra, alkotói programra, ami az ő világértelmezése. Társadalmi felelősségérzet, humor és ironia és végtelen megértésből fakadó líra, ezek a legfőbb jellemzői ennek a világértelmezésnek, s ebben a tekintetben egység, néhol szétválaszthatatlanság nyilvánul meg eleddig öt kötetben publikált epikája és két könyvben publikált lírája között.

Kezdjük az utóbbival, mint nem másodrangú, de frissebb vonulatával írásművészetének. Valóságismerete — bármilyen patetikusan hangzik, nem éri meg más kifejezést keresni: félelmetes; vagyis olyan, amilyenre igényes, etikai alapot és személyes, tanító szándékú hozzáállást magába foglaló irodalmi szintézist szabad, már szabad építeni manapság, a 70-es években. Az életet és a belőle emberútján tenyésző gondolatot megismerte, megtanulta, átgondolta és tovább gondolatja — ez látszik minden íráson, versen. A „műfaji kérdés“ valami személyesen elintézt munkamegosztás eredményének tűnik, nem igazi, elméleti, klasszikus értelemben vett műfajválasztásnak. A *Mélyrepülés* után a *Mélységmámor* lett lírai természetnek címadó motívuma: talán csak annyi, hogy ez a madártávlatból, csilagoség-madártávlatból megvizsgált és lereagált világ, ahol ami felvetett kérdés, az mind gondolatban és származékaiiban jelentkezik; a tiszta ész s a tiszta lelkiismeret levélváltása ez a költészet. Mindig és szüntelenül csakis történelmi elkötelezettsége és megbízatása alapján neveli a világot jelentő EN-t, int önbizalomra, önmaga pontos ismeretére és kincsetérően fontos kifejezésére, megfogalmazására. Újabb, második versgyűjteménye egy tetszőlegesen, bárhol megszakítható és köte-

tekbe osztható tudatos, egységes folyamat darabja; az első olvasói lélegzetvétellel igyekszik ébreszteni a fenti eszméletet, és akit megnyer, meggyőz, áramába kapcsol ennek a mély férfihangra hangszerelt monológoknak, az vele kérdez, vele válaszol, vele őrzi meg értékes szellemi izgatószerként a válasza nem is váró kérdések nyílt, tisztá kimondásának nyelvi örömét, hangulatát. A szellem parancsoló higiénijára uralkodik ebben a költészetben, mely egyáltalán nem melléktermeke, hanem később születő édestestvére töprengő és nyugtalanító, csupa élet, de csupa elmélet epikájának. Vajon valóban minden hang, amit hallunk, és minden kép, amit látunk? Hol tart az érzékek összjátéka a szellem mozgékonyaságához képest? Az támad-e a fejben, a közérzetben is, ami a testnek egészség? A huszadik századi ember „segítség, itt égek el a saját szemem láttára“—témára szerzett Panek-féle szimfóniái és szanzonjai ezt ünneplik: igenis mindig azon múlik minden — ki tudok-e törni önmagamból, vagy testem határol engem is örökre? És a költő kitör, emberhatárig hatol, valahányszor építőn meg akar nyugodni, meg akar nyugtatni, orvos elé viszi a világot, hogy a szerelem „arany-röntgenével“ s az elme álmot nem ismerő élességével ellenőrizze és kihirdesse a diagnózist.

Ennek a szükségszerűen életműösztő munkamegosztásnak a nevében aztán az egyik területen született, alkotói műszerének, stílusának sajátosságává vált eredményeket épít be a másik területen. Kimutatható a motívumok átültetése, átrepülése, felbukkanása, egymásnak megfelelése. Panek „prózája“, a megbízhatóság — persze nem klasszikus (vagy inkább középiskolás) — kánonja értelmében, lírai: elsősorban gondolati lírai — a jelenkori epika önmagáért bizonyító gyakorlatára szerint tartalmazza az akár kész, befejezett szabad versként kiemelhető elemeket. Elemeket, és nem betéteket. Mert jóllehet például a *Mellékes csodák* című novellájában szó szerint felbukkan a *mélységmámor* meg az *arany-röntgen*, egyrészt szöveg-szövegtükkel nem onnan váltak ki külön is verssé, másrészt ott szervesen és jelentésesen tartoznak, csonkulás nélkül, eltávolíthatatlanul tartoznak az írás összhatásához. Ennek megszerkesztésében mesterei Panek alkatával összhangban kifejlesztett stílusa: „Hull a hó. Még nem ért a földre, most a legszebb. Hull. Vadlibak keresztezik a hóhullás függőlegesét, hallom szelíd kiáltásuk.“ Meg se rezzen a „szabály“ *mit keres itt*-je arra, ahogy Panek is példát statuál a korszerű írásművészet ritmusának, ritusának gondolatközelségére, természetes emberi belülhangzására, mely nem is gondol (nem is törődhet már) a kinn kialakított, kanonizált, továbbadott, vizsga és vizsgálat tárgyává tett s „történelmivé“ tisztelt műfajhatárookra. „Megvannak ők is, akik elmentek már rég, emberiségünk fontos emberisége, akik mi voltunk, csak később tudjuk meg, miért épp mi voltunk újra ők és ők mibennünk, itt vannak, lábunk nyoma a leggyöngédebb bizonyíték; nem mehettek messze, bármely pillanatban visszatérhetnek, legváratlanabb mozdulatunkban, abban, ahogyan egymás szemébe nézünk...“ A szerelemről: „Elmezavar, amely nélkül semmi az elme, mélységmámor és fehér vitorlavánszon-csónod a lát-határon.“ Vagy: „Halk, mint negatív-ékszer lábnyoma a puha hóban.“ Különben annyira epikus ez a stílus, hogy nagyapjaként tisztelhetjük olyan csendes formabontó elbeszélő óriások világlátatását, mint Krúdy vagy Szini Gyula. Líraisága azért épül, simul szervesen ebbe a vibrálóan modern epikába, mert (saját aforizmáját idézve): füttyül a mások közérzetére, a saját magánérzete érdekli egyedül.

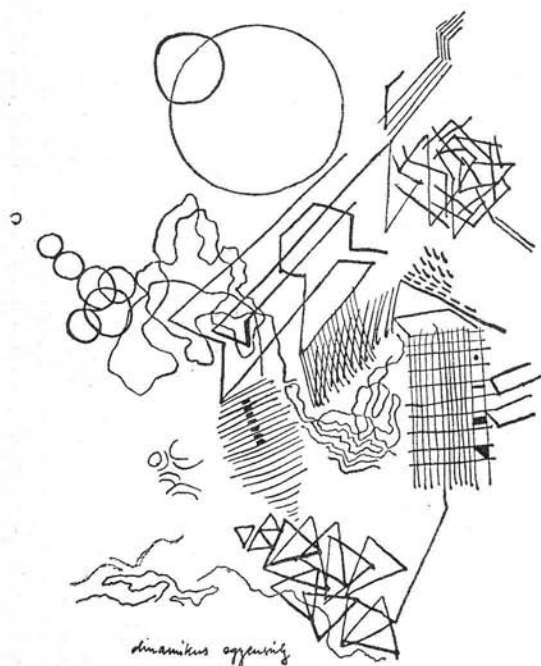
Ez a „magánérzet“ a közérzete világertelmezésének, melyben az egyik sarkítétel ez: „Az ember, bármi történjék is, már sohasem lehet mellékes csoda ezen a földön.“ Ez a legáltalánosabban hangzó és a maga láncszem helyén, szerepében egészen konkrét, nem az írói programot megvilágítani hivatott tartalmakat kötő, hordozó tétel, mégis, az összhatások összhatásának fórumán kapcsolatba kerül, láncba kapcsolódik rokon, rész- és kiegészítő tételeivel, a paneki világertelmezés többi jellemző igéjével: „Aki mások nélkül csak önmagából szól, azt már az első mondat elején eltapossák úgysz. Joggal.“ Vagy: „Tegyétek meg ezt az egyetlen mozdulatot: ne fedjétek.“ És: „Mondd azt, hogy minden csalódás az én magánügyem.“ Nem, elképzelhető így kiragadott állapotukban is, hogy nem egyéb műfajokba begyömészölt amatőr, filozófiai vagy etikai „rendszer“ részletei, szilánkjai ezek, hanem egy megingathatatlan, mit! már megrendíthetetlen meggyőződés képek, jelenetek, tájhangulatok fő- és mellékszereplőinek magatartásába, ezt kifejező megnyilvánulásába tudatosan, nagyon is tudatosan elosztott, „legmagasabb fokon szervezett“ nyersanyaga. Bár kedvenc elbeszélő helyzetbe az egyes szám első személy, Panek a szövegből szigorúan és már-már klasszikus merevséggel ki nem beszélő epikusok közül való; különben sincs rá szüksége, mihelyt helyzetei, emberi szerkezetei annyira nem-euklideszi tér—idő dimenziókból beszélnek, melyek kezelése és beállításza szögtizednyi pontossággal kizárólag szándékától, akaratától függ már. Éppen ezért érvényesül maradéktalanul valóságismerete, és kelti szükség szerint a fényképérzékletességű realizmus közegét, a megjelenítés nyelvi ma-

gasiskoláját demonstrálva, ugyanakkor ura a „stilizálás“ fizikájának, s mikor erőegységeket, szimbólumcsoportokat vet latba, akkor ezekkel saját játékszabályaik szerint operál. Egymással — de a felvetett gondolattal, a megvalósulni készülő hatással, eszmével is dialogizálnak ott már a legvalóságosabb elemek, szereplők. Dikciója irama (egymondatos novellák, kép- és tételzuhatagok), valamint különös asszociációjú dialógusai szolgálják ezeket a teljesítményeket, melyeknek újabb novellái egyre tökéletesebb példányait képezik. Mindez egy percre sem megy sem a közérthetőség, sem ama koordináta-rendszer magas színvonalára rovasára. Alkati, tehetségbeli adottság bölcs felismerésének és „ernyedetlen szorgalmú, tudatos fejlesztésének nagyobb dicsőségére! Ebben ennek a kitűnő írónak, indulása óta példamutató következetessége és állóképessége ellenére, az értetlen kritika csak megbélyegzésre érdemes baklövésekkel „segít“ néha, mindmáig. Ez viszont lassacskán nem „magánérzet“ kérdéseket jelentkezhet, nem Panek írói babérgyűjtésének magánügyeként, hanem a hazai magyar irodalomban az európai kitekintésű, a technikában és elméleti-esztétikai irányulásban a legújabb, legkorszerűbb törekvések felé joggal — mert munkával bizonyított erkölcsi alappal — tekintő újítás, mit mondjak: parlagi fogadtatásának ingerlő kérdéseként, ahol a nyílt tisztázás, a jelen és jövő alkotói légköre és közönségnevelése érdekében akkor is elkerülhetetlenül válik, ha különben a művek befejezettségén és értékén nyilván soha nem változtat a karavánok közmondásbeli ugató kísérete.

Panek nem „beszél ki“ a műből, írásművészete mégis szenvedélyesen és kitűnően érvelő vita — ha nem is konkrétan egy kritikusi állapottal, hanem minden emberi visszahúzó erővel. Ez epikájának szándékban és hatásban sem elhanyagolható értéke. Van szövetség, melyet nem is személyesen az alkotóval, egy alkotóval, külön-külön minden alkotóval köt az a nagy E-vel írható emberiség, hanem azzal a szövegmondó, önkifejtő, perló, vitázó, végső soron *tanító értelemmel*, melynek adott halandó megtestesülése, egy üzenet erejéig, ő is. Az egyetemes hagyomány az a világlógika, melyet eltanulni, átvenni tulajdonképpen képesség és képzés együttes kérdése: az eszmélet dolgaiban erről (a nagy társadalmi munkamegosztás folytán) legtöbbet a művészek, írók tudnak, bár létezése és hatása nem ismer kivetélt, nem mentesít senkit. Ennek igazsága ott mutatkozik, mikor a gondolat, az eszmélet újabb termőkedvének, eredményeinek élvezője, fogyasztója problémákkal küszködik a modern képzőművészet, zene és irodalom világában. „A munka szent. Az egyetlen szentség, ami méltó arra, hogy az ember a két kezében felmutassa. Erről messze megismerheted az embert“ — hirdeti Panek epikája is; és ezzel minden munka igazi, embertől és emberiségtől el nem választható és szüntelen szentségét hirdeti, itthoni költőtársakkal és világirodalmi nagyságokkal összhangban, a maga erejével, a maga eszközeivel — annak a munkának a szentségét is, vagy elsősorban azért, mellyel Einstein és Bartók hetven-nyolcvanezer év alatt le-mászott a fáról, s bár nem beszéltek össze, éppen munkájuk összhangjában és eredményeiben érték egymást; annak a munkának a szentségét, melyről a *Mellékes csodák* bevezető írásában szülőföld és szülőváros forró szeretetével vall az író, akkora lélegzettel, melynek mellkasán csak lepatannó inggombocskák lehetnek a nyelv hatalmára, végtelenségére varrt „műfajok“. „Tudatlanságunkat mindig elfelejtjük. És később elmegyünk égbekiáltónak“ — mondja Panek egyik alakja, rejtelmesen szépen, valami ingert engedve csak érvényesülni, mely nem egyenesen a szöveg értelméből, hanem furcsa fogalmazásból kerít hatalmába. „Néha egy faliszöveg mintája láttán is elkezdünk gonoszak lenni. Ki érti ezt? És aki érti, annak van-e joga megkérdezni a nem értőket, hogy mért nem ők is? Ezt érti valaki?“ — felel máshonnan a szöveg, és egyre inkább valóságos, kincset érő, érzelmi és értelmi, kozmikus-ténybonyolultságában bontakozik ki ezekből a szövegekből, ezekből a paneki helyzetekből a jelenkori, a jelenben, itt és most élő, vitázó, dolgozó, szerető, születő és elmúló ember, megannyi hőse és elbukója mindennapi eseménynek, egyszerűen: házasságnak, barátságnak, utazásnak, melyekről kiderül, hogy más, a fejben, a lélekben, a társadalmi meghatározottságban vonuló dimenziók miatt nem is olyan egyszerű szinterei a létnek, az egymás közelében, egymás vonzásában és tasztításában átél, leélt életnek, ahol különböző ritmusban kell kinek-kinek érezni, dönteni, tudni és feledni, cselekedni és megérteni. „Szókratész él“ — állítja, s bizonyítja remekművű írásában Panek, amelyből fel lehet figyelni csak arra, hogy „A tej: folyékony gondolat“, s akkor az író jópofa vagy sületlen ezzel a rengeteg sójátékával; vagy arra, hogy lám milyen körültekintően realista, még egy állat ezüstbotra támasztó, természetes bölcsességgel megáldott, különben a nagyközönség számára ismeretlen és hozzáférhetetlen cigányvajda „figurájából“ is kimentí, kibontja a nagy, az ógörögökig visszaasszociáló tanulságokat; vagy arra: hogyan kezeli ez az író a „nemlétező helyzetek“ dialógusát a létező szellemi feszültséggel; és fel lehet figyelni az ilyen írásra, egyálta-

lán, az ilyen írásokat hozó könyvre, az irodalomra, az övére s a miénkre, mely — többek közt általa — ma itt tart.

Látomások és navigációs pontossággal meghatározott helyzetek emberi tartalmait tartják élénk Panek írásai, melyekből nem hiábavaló kimutatni, felsorolni, összehalászni vándorló motívumokat, árnyalatok telitalálatait, mesterségbeli jellegzetességeket, személyi jegyeket és egyéni rekordokat; mégis a legfontosabb: olvasni őket, irodalmunk eredményeinek könyvtárában már *bírni* őket, elismeréssel gondolni arra, amit mindnyájunk nevében kiált ki, kiált fel mindenik költő, mindenki nevében, akinek drága eszmélete tisztasága, színvonala, rangja, tartása ebben a korban: „Felszabadultam: a szavak nekem engedelmessé válnak.“ Különben: „Tévedését sokáig, amíg csak tetszik neki, halogathatja az ember. Amiben biztos, azt mondja ki azonnal.“ Különben: „Életünk eltelik a helyi halhatatlanság hajszolásában.“ Különben: „Vannak emberek, akiknek amíg eszükbe jut egy gondolat, elmúlik a század, de azért ők is az emberiség, tudom.“ Különben: „Valahol a lelkem mélyén még mindig nem vettem tudomásul a létezését, mit várhattam volna akkor a szememtől...“ Különben: „Én nem hittem soha a gyermek javíthatóságában. Viszont az is igaz, hogy talán az egyedüli voltam, aki az ember elronthatóságában sem hitt.“ Apa-ének, férfi-ének és asszony-ének, az én megannyi helyzete és hőfoka nyilatkozik a bűvész világszínpadáról, melynek ég-kék függönyét, ha egyszer személy szerint is szétnyitotta a művész, tudja, hogy saját képére és felelősségére előadást kezdett a nagy non-stop előadás közben, közepette, kénytelen saját szavába vágni, igen, erényt és technikát álmodik abból, az emberi lényeg jobb megközelítésének, de mindenképpen saját megközelítésmódjának technikáját, saját szavába vág végig és végleg, mint minden rendes, teljes, törvényre, logikára épült világ, mert a gondolt, mondott, írt, összevont, összevett, összegondolt szöveg folytatólagos minden irányba; legfőképpen összes lehetséges ÉN-ágai irányába. Ez folyik Panek műtermében vagy színházában, bűvészestjén; ezzel foglalkozik ma laboratóriumában irodalmunk egyik legjelentősebb alkotója. Ne féljünk kimondani, és ne szemérmeskedjünk. Legfennebb azért, ha az ilyesmit nem mondjuk ki, nem ismerjük el, ha azért nem mondjuk ki, mert most még, most éppen senki nem látja itt, mert akkor bennünk volna a hiba. Különben akkor sincs nagy baj: „A lelkiismeretfurdalás — ha nem ér nemesebb szerveket — huszonnégy órán túl gyógyul.“

Kancsura István:
Dinamikus egyensúly